
Jack Palmer, Dariusz Brzeziński (red.), *Revisiting Modernity and the Holocaust. Heritage, Dilemmas, Extensions.* Routledge, 2022 [recenzja książki]

William Outhwaite

Abstrakt: Jest to recenzja książki zatytułowanej *Revisiting Modernity and the Holocaust. Heritage, Dilemmas, Extensions*, która ukazała się pod redakcją Jacka Palmera i Dariusza Brzezińskiego.

Wyrażenia kluczowe: Zygmunt Bauman; Holocaust

Znakomita książka pod redakcją Jacka Palmera i Dariusza Brzezińskiego (Palmer & Brzeziński, 2022b) jest efektem konferencji w Leeds i Wrocławiu, które odbyły się w 2019 roku z okazji trzydziestej rocznicy publikacji *Nowoczesności i Zagłady* Zygmunta Baumana. Recenzenci i czytelniczki tego tomu mają tę smutną przewagę nad jej redaktorami i autorkami¹, że czytają ją już po rozpoczęciu rosyjskiej inwazji na Ukrainę 24 lutego 2022 roku – po dacie, która z całą pewnością przejdzie do historii na równi z 11 września 2001 roku. Kontekst ten sprawia, że większą jeszcze moc uzyskują cytowane przez Palmera i Lydię Bauman wypowiedzi: Palmer przytacza słowa ocalałej z ludobójstwa w Rwandzie, opowiadającej o zabójstwie jej ojca: „był dla nich dobry i wszyscy to potwierdzali, ale kiedy sprawy się odmieniły, przyszli wszyscy, żeby go zabić” (Palmer, 2022, s. 134, podkreślenie autora). Lydia Bauman przywołuje dziecięce wspomnienie o swojej matce Janinie, która w poczekalni gabinetu lekarskiego opowiadała o jej własnym dzieciństwie. „Zarysowała sielankowy obraz wczesnych lat życia w Polsce, po czym nagle dodała ponuro: a później wybuchła wojna i wszystko się skończyło. W tym samym momencie drzwi gabinetu otworzyły się i zostałyśmy poproszone do środka. Nagle pojawił się w powietrzu strach, niepokój” (L. Bauman, 2022, s. 146, podkreślenie L. Bauman).

Pod koniec lutego 2022 roku stało się w pełni jasne – o ile w ogóle była co do tego jakaś wątpliwość – że Ukraińcy nie będą z radością witać rosyjskich agresorów oraz że

---

1 W skład grona autorów wchodzi również Bryan Cheyette (2022), którego postowie jest w istocie osobnym esejem.

konsekwencją ewentualnego zwycięstwa Rosji mogą być tylko wypędzenia lub masowe morderstwa dokonane na większości ukraińskiej ludności. Wybuch nowej, potencjalnie ludobójczej wojny w samym środku Europy nadaje jeszcze większą wagę ostrzeżeniom sformułowanym przez Baumaną w *Nowoczesności i Zagładzie*: że wszystko to może zdarzyć się znowu. Dlatego konieczne jest, aby niniejsze omówienie dotknęło dwóch ważnych kwestii.

Pierwszą jest odniesienie Zagłady zarówno do historii przednowoczesnej (mówi o tym esej Joanny Tokarskiej-Bakir w omawianym tomie)², jak i do późniejszych ludobójstw. Arne Johan Vetlesen (który spiera się o te kwestie z Baumanem) oraz Palmer analizują w swoich rozdziałach konteksty ludobójstw w Bośni i Rwandzie. Obaj podkreślają znaczenie bliskości między zabójcami a ofiarami: Vetlesen przy tym zauważa, że Baumanowi zarzucić można „mylenie biurokratycznego projektu z rzeczywistością” (Vetlesen, 2022, s. 118), zaś Palmer (2022, s. 128) formułuje współbrzmiały z myślą Baumaną wniosek, że morderstwa sąsiadów stały się możliwe wskutek rosnącego wpływu państwa i jego biurokratycznej administracji, sięgającemu w głąb życia jednostek. Odmiennie niż niektóre inne interpretacje ludobójstw omawiane analizy sugerują, że masowym zabójstwom sprzyjał również rozwarstwiony, hierarchiczny podział pracy, przez co zabójstwo postrzegane było jako zadanie podlegające ocenie pod względem skuteczności, porządku i bezpieczeństwa.

Drugą ważną kwestią jest konieczność wzięcia pod uwagę modyfikacji dotychczasowych wyobrażeń o przemysłowym wymiarze Zagłady, którą przynoszą nowsze prace historyczne, w tym relacje ofiar i ocalałych. Wśród nich istotne miejsce zajmują wspomnienia żony Zygmunta, Janiny Bauman (J. Bauman, 1986). Brian Cheyette (2022, s. 237) cytuje Timothy’ego Snydera, który pisze, że „Żydzi, którzy zginęli w Holokauście, byli mniej więcej równie często zabijani kulami, jak gazowani” (Snyder, 2018, s. 11).

Wiele rozdziałów omawianej książki poświęconych jest doświadczeniom ofiar obozów i gett. Tekst autorstwa Dominica Williamsa problematyzuje spojrzenie Baumaną na Judenraty i Sonderkommando w obozie Auschwitz-Birkenau, skupiając się na wnioskach na temat racjonalności i emocji. Paweł Michna analizuje rolę Judenratu w szczególnym kontekście getta łódzkiego, gdzie wytwarzano różne materiały, w tym nowoczesne albumy graficzne, na użytek nazistowskiego przemysłu. Maria Ferenc skupia się na getcie warszawskim i podaje w wątpliwość stosowność użytej przez Baumaną kategorii „współpracy”, kiedy – jak się wydaje – odpowiedniejszym byłoby mówienie o „posłuszeństwie” (Ferenc, 2022, s. 77).

Redaktorzy tomu przypominają, że w 2009 roku Bauman użył wyrazistego pojęcia „sąsiedzki imperializm” w odniesieniu do dokonywanych w najbardziej bezpośredni sposób ludobójstw w Bośni i Rwandzie (Palmer & Brzeziński, 2022a, p. 13). Pojęcie to dobrze opisuje również geopolityczny kontekst trwającej właśnie rosyjskiej „specjalnej

---

2 Por. również w odniesieniu do XIX i XX wieku: Aly, 2021.

operacji wojskowej”, w ramach której Ukraina i inni poradzieccy sąsiedzi Rosji mieli zostać poddani matczynej „surowej trosce”, a tym samym przywołani do porządku. Samo to nie jest jeszcze ludobójstwem, ale pamiętać należy, że równolegle z planem wymordowania Żydów niemieccy naziści planowali też podbój zachodniej Europy i zniewolenie lub kolonizację części wschodniej, słowiańskiej, w tym co najmniej zachodnich obszarów ZSRR. Fiasko drugiego planu nie powstrzymało ich przed skrupulatnym wykonaniem pierwszego. Götz Aly i Susanne Heim w opublikowanej w 1991 roku książce – zdradzającej pokrewieństwa zarówno z myślą Baumana, jak i Hanny Arendt – badali szczegóły tego historycznego kontekstu, zwracając uwagę na entuzjastyczny udział niemieckich technokratów w budowaniu strategii wobec europejskich populacji. Plany te były starsze niż rządy nazistów w Niemczech, niemniej zostały płynnie włączone w nazistowską politykę rasy (Aly & Heim, 2002, s. 485). Zboże produkowane w Ukrainie miało zostać wywiezione na zachód Europy (Aly & Heim, 2002, s. 489), a ludność zachodnich terenów ZSRR miała głodować, co z kolei poprzedziłoby zastąpienie jej niemieckimi kolonistami (Aly & Heim, 2002, s. 416).

Co dziś zachowuje ważność w *Nowoczesności i Zagładzie*? Współczesna refleksja i o nowoczesności, i o Zagładzie zmieniły swój kształt od czasu publikacji książki Baumana. Jak podkreślają autorki i autorzy omawianego tomu, Bauman nie mógł przewidzieć dalszych przekształceń pola badawczego nad Zagładą, które podały w wątpliwość te jego myśli, które zaczerpnął (może nazbyt bezpośrednio) od Maxa Webera (mowa o dystansie pomiędzy sprawcami a ofiarami, o biurokracji i racjonalizacji). Bardziej szczegółowa wątpliwość (powracająca wielokrotnie w omawianej książce) zawiera się w pytaniu o to, dlaczego Zygmunt Bauman nie podążył za myślą zawartą w książce Janiny Bauman, pomimo że – jak sam pisał – to książka żony zainspirowała go do pisania? Pytanie to stawia zarówno Lydia Bauman, jak i – w bardziej dobitny sposób – biografka Baumana, Izabela Wagner (por. również Wagner, 2021). Píše ona, że „w późnych latach osiemdziesiątych było za wcześnie, aby Bauman wziął pod uwagę głosy ocalałych” (Wagner, 2022, s. 170), i że książki Janiny i Zygmunta należy czytać „jako wzajemnie uzupełniające” (Wagner, 2022, s. 169, podkreślenie I. Wagner). Griselda Pollock podkreśla równoległą inspirację książką Janiny Bauman oraz wcześniejszymi analizami Hanny Arendt, jak również filmem dokumentalnym Claude’a Lanzmanna *Shoah* (który obydwójce Baumanowie oglądali w telewizji w 1986 roku). W nieco przypuszczającym tonie Pollock sugeruje, że Bauman „zwrócił się ku analizie socjologicznej, aby zatrzymać emocje, które wywołało w nim obejrzenie filmu”. I dodaje pesymistycznie: „jeśli Zagłada stała się możliwa za przyczyną racjonalności rozpoznanej przez nowoczesność, [...] to my nowocześni nie mamy żadnej obrony przed Zagładą jako procesem” (Pollock, 2022, s. 185). O ile mogę dopisać tu własny wniosek: wydaje się, że Bauman zastosował rodzaj podziału pracy, w ramach którego jego samoświadoma analiza socjologiczna uzupełniała książkę Janiny Bauman (J. Bauman, 1986), ale z nią nie konkurowała, bo też w istocie rzeczy konkurować nie mogła. W innych warunkach Bauman byłby ostatnią osobą skła-

niającą się ku fetyszyzacji socjologii, ale w *Nowoczesności i Zagładzie* pisał o sprawach historycznych bez pełnego dostępu do historycznych źródeł, co sprawiło, że wykorzystał swoją socjologiczną specjalność badawczą.

Max Silverman (2022, s. 218), w oparciu o prace badaczy francuskich i wyniki projektu badawczego współtworzonego z Griseldą Pollock, sugeruje wręcz, że „pomimo tytułu, *Nowoczesność i Zagłada* nie dotyczy wcale – w pierwszej kolejności – Zagłady”, ale raczej szerszego, „koncentracyjnego” aspektu kultury dwudziestowiecznej. Prawdą jest, że obozy radzieckiego Gułagu nie były projektowane jako obozy śmierci, ale też wiele osób w nich zginęło, natomiast Wielki Głód w Ukrainie jest często określany jako ludobójstwo – i jako takie pamiętany. Również Jonathon Catlin umieszcza *Nowoczesność i Zagładę* w nurcie „frankfurckiej” perspektywy „oświeceniowego katastrofizmu”, podkreślającego „nieustanną możliwość katastrofy”, w tym też trwającej już i nieuniknionej katastrofy klimatycznej (Catlin, 2022, s. 214).

Palmer porównuje Baumanowską koncepcję nowoczesności z wnioskami polsko-izraelskiego socjologa Shmuela Eisenstadta, czerpiąc wnioski z korespondencji obu badaczy. W świetle takiej analizy można mówić nie tyle o wielorakich nowoczesnościach, ale o wielorakich nowoczesnych ludobójstwach, czego przykładami są Bośnia i Rwanda. Eisenstadt pisał w 1988 roku do Baumana: „wytworzyła się w nowoczesności silna skłonność do omijania problemu pierwotnych tożsamości” (Palmer, 2022, s. 135). Globalizacja nie była jeszcze wówczas pojęciem zredukowanym do sloganu, niemniej Bauman twierdził w późniejszym tekście: „wychodzi na to, że globalizacja, zamiast przyczyniać się do pokojowego współistnienia wspólnot, znacznie skuteczniej rozbudza między nimi wrogość i konflikty” (Z. Bauman, 2006, s. 297).

Larry Ray, podobnie jak Cheyette, przedstawia szerszą ocenę *Nowoczesności i Zagłady*, twierdząc (podobnie jak wielu czytelników tej książki), że „Baumanowska koncepcja nowoczesności jest zbyt jednowymiarowa, a biurokratyczne posłuszeństwo może być nie tak istotne do zrozumienia Zagłady, jak mogło mu [Baumanowi] się wydawać” (Ray, 2022, s. 25; por. również Ray, 2018, ss. 199–220). Odnosi się on również do „kwestii niemieckiej” przedstawionej przez Norberta Elias (Elias, 1996). O ile, jak zauważają Palmer i Brzeziński (2022a, s. 2), Bauman unikał kategorii „fasyzmu”, być może z powodu własnej reakcji na stosowanie tego terminu w ramach marksistowskiej ortodoksji, o tyle wciąż istotne pozostaje pytanie, dlaczego inne kraje (w tym Polska) były w odmienny niż Niemcy sposób podatne na wpływ faszyzmu i dlaczego faszyzm przyjął swoją szczególną postać w Niemczech i Austrii (Ray, 2022, s. 27). W Polsce niektórzy autorzy postrzegają Niemcy (i Rosję) jako państwa w wyjątkowy sposób patologiczne i zagrażające innym, ale z pewnością możliwe jest szersze spojrzenie na ten problem. Zwolennikiem takiej właśnie perspektywy niewątpliwie był Bauman; jak relacjonował Jack Palmer, gdy Bauman otrzymał Europejską Nagrodę Amalfi (Z. Bauman, 1991, p. 137),

w otwarty sposób pisał, że książka wyrastała i odnosiła się do „wspólnego europejskiego dziedzictwa”, dzielonego przez Wschód i Zachód. Orientacja Baumanna i jego ugruntowanie

w obrębie „wspólnego europejskiego doświadczenia” jasno wyrażają jego odrębność wobec swoistej *Sonderweg* w odczytaniu historii europejskiej, w ramach której Niemcy mieliby iść szczególnie niebezpieczną ścieżką, różną od właściwej europejskiej nowoczesności i zawierającą skłonność do ludobójczego antysemityzmu (Palmer, in press).

Jak podsumowuje Cheyette (2022, s. 242), „poprzez określenie strukturalnych form przemocy jako potencjalnego «ekstremum» w obrębie nowoczesnej cywilizacji *Nowoczesność i Zagłada* pozostaje dziś aktualna tak samo, jak była w 1989 roku”. Omawiany tutaj tom jest niestety w podobny sposób aktualny i dziś, w roku 2022.

Tłumaczył z angielskiego Konrad Matyjaszek

Bibliografia

- Aly, G. (2021). *Europa przeciwko Żydom 1880–1945* (J. Czudec, Tłum.). Wydawnictwo Filtry.
- Aly, G., & Heim, S. (2002). *Architects of annihilation: Auschwitz and the logic of destruction* (A. G. Blunden, Tłum.). Princeton University Press.
- Bauman, J. (1986). *Zima o poranku: Opowieść dziewczynki z warszawskiego getta*. Znak.
- Bauman, L. (2022). Janina Bauman: To remain human in inhuman conditions. W J. Palmer & D. Brzeziński (Red.), *Revisiting modernity and the Holocaust: Heritage, dilemmas, extensions* (ss. 145–155). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003120551-13>
- Bauman, Z. (1991). The social manipulation of morality: Moralising actors, adiaphorising action. *Theory, Culture & Society*, 8(1), 137–151. <https://doi.org/10.1177/026327691008001007>
- Bauman, Z. (2006). *Płynna nowoczesność* (T. Kunz, Tłum.). Wydawnictwo Literackie.
- Catlin, J. (2022). Bauman, the Frankfurt School, and the tradition of enlightened catastrophism. W J. Palmer & D. Brzeziński (Red.), *Revisiting modernity and the Holocaust: Heritage, dilemmas, extensions* (ss. 199–217). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003120551-17>
- Cheyette, B. (2022). Off-the-scene: An afterword. W J. Palmer & D. Brzeziński (Red.), *Revisiting modernity and the Holocaust: Heritage, dilemmas, extensions* (ss. 232–245). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003120551-19>
- Elias, N. (1996). *Rozważania o Niemcach: Zmaganie o władzę a habitus narodowy i jego przemiany* (R. Dziągwa, J. Kałużny, & I. Sellmer, Tłum.). Wydawnictwo Poznańskie.
- Ferenc, M. (2022). Warsaw Jews in the face of the Holocaust: ‘Trajectory’ as the key concept in understanding victims’ behaviour. W J. Palmer & D. Brzeziński (Red.), *Revisiting modernity and the Holocaust: Heritage, dilemmas, extensions* (ss. 75–87). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003120551-7>
- Palmer, J. (2022). The Rwandan genocide and the multiplicity of modernity. W J. Palmer & D. Brzeziński (Red.), *Revisiting modernity and the Holocaust: Heritage, dilemmas, extensions* (ss. 125–141). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003120551-11>
- Palmer, J. (w druku). *Zygmunt Bauman and the West: A sociology of intellectual exile*. McGill-Queens University Press.
- Palmer, J., & Brzeziński, D. (2022a). Editors’ introduction: Through the window again: Revisiting *Modernity and the Holocaust*. W J. Palmer & D. Brzeziński (Red.), *Revisiting modernity and the Holocaust: Heritage, dilemmas, extensions* (ss. 1–21). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003120551-1>

Palmer, J., & Brzeziński, D. (Eds.). (2022b). *Revisiting modernity and the Holocaust: Heritage, dilemmas, extensions*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003120551>

Pollock, G. (2022). Reading *Modernity and the Holocaust* with and against *Winter in the morning*. W J. Palmer & D. Brzeziński (Eds.), *Revisiting modernity and the Holocaust: Heritage, dilemmas, extensions* (ss. 177–196). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003120551-15>

Ray, L. (2018). *Violence and society*. SAGE.

Ray, L. (2022). Modernity or decivilisation? Reflections on *Modernity and the Holocaust* today. W J. Palmer & D. Brzeziński (Eds.), *Revisiting modernity and the Holocaust: Heritage, dilemmas, extensions* (ss. 25–38). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003120551-3>

Silverman, M. (2022). *Modernity and the Holocaust* and the concentrationary universe. W J. Palmer & D. Brzeziński (Eds.), *Revisiting modernity and the Holocaust: Heritage, dilemmas, extensions* (ss. 218–231). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003120551-18>

Snyder, T. (2018). *Skrwawione ziemie: Europa między Hitlerem a Stalinem* (B. Pietrzyk, Tłum.). Znak.

Vetlesen, A. J. (2022). Reassessing *Modernity and the Holocaust* in the light of genocide in Bosnia. W J. Palmer & D. Brzeziński (Eds.), *Revisiting modernity and the Holocaust: Heritage, dilemmas, extensions* (ss. 111–124). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003120551-10>

Wagner, I. (2021). *Bauman: Biografia*. Czarna Owca.

Wagner, I. (2022). Janina and Zygmunt Bauman: A case study of inspiring collaboration. W J. Palmer & D. Brzeziński (Eds.), *Revisiting Modernity and the Holocaust: Heritage, dilemmas, extensions* (ss. 156–176). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003120551-14>

Jack Palmer and Dariusz Brzeziński (Eds.), *Revisiting Modernity and the Holocaust: Heritage, Dilemmas, Extensions*. Routledge, 2022 [Book review]

Abstract: This is a review of the book entitled *Revisiting Modernity and the Holocaust: Heritage, Dilemmas, Extensions*, edited by Jack Palmer and Dariusz Brzeziński.

Keywords: Zygmunt Bauman; Holocaust

Article No. 2881

DOI: 10.11649/slh.2881

Citation: Outhwaite W. (2022). Jack Palmer and Dariusz Brzeziński (Eds.), *Revisiting modernity and the Holocaust: Heritage, dilemmas, extensions*. Routledge, 2022 [Recenzja książki] (K. Matyjaszek, Tłum.). *Studia Litteraria et Historica*, 2022(11), Article 2881. <https://doi.org/10.11649/slh.2881>

This is a translation of the original Polish-language article entitled “Jack Palmer and Dariusz Brzeziński (Eds.), *Revisiting Modernity and the Holocaust: Heritage, Dilemmas, Extensions*. Routledge, 2022 [Book review]”, which was published in *Studia Litteraria et Historica*, 2022(11), Article 2837. <https://doi.org/10.11649/slh.2837>

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL License, which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. <http://www.creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl>

© The Author(s) 2022

© To the Polish translation: Konrad Matyjaszek 2022

Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw, Poland

Author: William Outhwaite, Newcastle University, Newcastle upon Tyne, Great Britain

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6599-9826>

Correspondence: William.Outhwaite@newcastle.ac.uk

The work has been prepared at the author's own expense.

Competing interests: The author declares he has no competing interests.

Publication history

Received: 2022-08-18; Accepted: 2023-01-26; Published: 2023-03-24